

יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה – עשור לפעילותן

מאת

ענת ענבר, חיה נבו, סוזן להמן*

יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה (להלן: יח"ס) הוקמו בשנת 1997 מכוח חוק בית המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה-1995, שנועד להסדיר את הטיפול האזרחי בסכסוכי משפחה.

היחידות הן שירות ייחודי וחדשני של מערך העבודה הסוציאלית, המשתיך למשרד הרווחה והשירותים החברתיים, ופועל לצד בתי המשפט לענייני משפחה. מטרתו לסייע למשפחות המתדיינות בבתי המשפט לענייני משפחה וכן לסייע לשופטים, באמצעות שילוב ההיבט הטיפולי והרגשי בהליך המשפטי.

כמי שנושאות בתפקידי ניהול ביח"ס ומלוות את היחידות מראשית הקמתן, ביקשנו לשקף במאמר זה את הנעשה ביחידות, מתוך נקודת מבטנו, במלאת עשור להקמתן. נסקור את הרקע להקמת יח"ס ואת תהליך התפתחותן, תוך התמקדות בשלושה תפקידים ייחודיים שפותחו בהן במהלך השנים: יישוב סכסוכים בהסכמה, התערבויות בהקשר להורות בהליכי גירושין וסיוע למשפחות המאופיינות ביחסי אלימות. נדון בהשלכות הנוגעות להיותן של היחידות שירות טיפולי משני, הפועל בתפר שבין מערכת המשפט לבין מערכת הרווחה, ונבדוק אם הצליחו יח"ס לשמר את מובחנותן המקצועית מבלי להיטמע בתוך המערכת המשפטית וכיצד השתלבו במגמות עדכניות להתמודדות עם סכסוכים במשפחה. בשאלות אלו עסק מאמר קודם שכתבנו בשנת 2000. במאמר הנוכחי נבחן את השינויים שחלו מאז, ונתאר את התובנות שנרכשו במהלך השנים.

בבסיס המאמר נמצאת תפישת העולם, שהתגבשה ביחס לסכסוכי גירושין, ולפיה ההתערבות המוקדמת של יח"ס בשיתוף שני ההורים היא

* ענת ענבר, M.S.W, ממונה ארצית על יחידות הסיוע; חיה נבו, M.Ed, ממונה מחוזית, מחוז תל-אביב והמרכז; סוזן להמן, M.S.W, ממונה מחוזית, מחוז ירושלים והדרום. אנו מבקשות להודות לד"ר דורית אלדר אבידן, הממונה הארצית לשעבר על יחידות הסיוע, על הערותיה המפרות והמועילות.

המפתח למניעת הסלמה בסכסוך המשפטי ולפגיעה בילדים. מכאן נובעת ההנחה, כי יש מקום לעודד את הפנייה ליח"ס בשלב מוקדם ככל האפשר ולפני תחילת ההליך המשפטי, המסלים באופיו.

בסיכום המאמר נעלה מחשבות והצעות אודות כיווני התפתחות נוספים שישתלבו בשינויי חקיקה עתידיים בתחום סכסוכי משפחה, וכן בתחום של זכויות ילדים בהקשר לסכסוכים אלה.

א. מבוא

1. הרקע להקמת יחידות הסיוע
2. הבסיס החוקי
3. מודל העבודה – מבט משווה למודלים בארצות אחרות

ב. יח"ס – בין שירותי רווחה ומשפט

ג. עקרונות מנחים

1. דרכי ההפניה
2. דרכי ההתערבות
3. חיסיון
4. צוות בין מקצועי

ד. בניית תפקידים ודרכי עבודה

1. הכשרה
2. ניהול ידע

ה. תחומי עבודה נבחרים

1. הסכמות, גישור/פישור, בקשה ליישוב סכסוך
  2. טיפול בקשרי הורים וילדים
  3. סדנאות מידע להורים בהליכי גירושין
  4. אלימות במשפחה
- ו. דיון ומבט אל העתיד

א. מבוא

1. הרקע להקמת יחידות הסיוע

בפרק זה נתמקד ברקע להקמת יח"ס אל נוכח המציאות ששררה בישראל בטרם חקיקת חוק בית משפט לענייני משפחה ובהשוואה לשירותים דומים שהוקמו במדינות שונות. בהמשך נתייחס לבסיס החוקי להקמתן של יח"ס ולפיתוח דרכי עבודתן באופן ההולם את רוח החוק.

בשנת 1986 הוגשו לשר המשפטים המלצות ועדה בראשות השופט אלישע שינבויים ז"ל, שדנה בהסדרת הטיפול המשפטי בסכסוכי משפחה. המלצות אלה היו את

הבסיס לחקיקת חוק בית המשפט לענייני משפחה בשנת 1995.¹ המלצותיה של הוועדה התייחסו בעיקרן להקמת ערכאה שיפוטית ייחודית לדיון בסכסוכי משפחה, שבה יכהנו שופטים מומחים שיוכשרו לעסוק בתחום, וכן קביעת סדרי דין מותאמים לסכסוכים ייחודיים אלה. המלצה חשובה נוספת עסקה בהקמת יחידה טיפולית לצד בית המשפט, שתפעל בין המערכת המשפטית לבין המערכת הטיפולית ותקרא "מוסד ליעוץ ולרווחת המשפחה", ומטרותיה: "שמירת טובתם של קטינים, שיקום המשפחה וגירושין במינימום נזק לילדים". על-פי המלצת הוועדה, ההפניה למוסד תהיה מנדטורית ותיעשה טרם הגשת תביעות, כאשר הטיפול בה יהיה בחיסון מוחלט. מאחורי המלצה זו עמדה ההנחה כי לסכסוכים משפחתיים, בשונה מסכסוכים אזרחיים אחרים, השלכות רגשיות וחברתיות ארוכות טווח וקצרות טווח על הצדדים לסכסוך ועל ילדיהם, שההליך המשפטי אינו יכול להביאם בחשבון ללא גורם מקצועי טיפולי. מערכת היחסים בין הצדדים, שלא כמו בסכסוכים אחרים, נמשכת גם לאחר סיום הסכסוך. סכסוכים אלה משלבים, בדרך כלל, מטענים רגשיים שלעולם המשפטי אין כלים מתאימים להתמודד עימם, כגון רגשות קנאה, נטישה, נקמה, שליטה וכד'. הקמת יחידות טיפוליות לצד בית המשפט לענייני משפחה נועדה לסייע בשילוב היבט רגשי זה והשלכותיו בהליך המשפטי.

המודעות ההולכת וגוברת לעובדה שהמערכת המשפטית האדוורסרית אינה מותאמת להתמודד עם סכסוכי משפחה, עוררה במדינות שונות, כבר משנות ה-70 של המאה ה-20, את הצורך לחפש אמצעים חלופיים (Alternative Dispute Resolutions), כגון גישור ופישור, ולהכניס שינויים בהליך המשפטי כדי להתאימו להתמודדות עם סכסוכים מורכבים אלה. נוסף לכך, מחקרים שהראו קשר בין שיתוף פעולה לקוי בין ההורים וירידה בתפקוד הורי לאחר גירושין לבין דחק אצל ילדים, הובילו למסקנה שככל שההליך ארוך וקשה יותר, כך עלול להיגרם נזק רב יותר לילדים, שכן ההליך המשפטי מלבה את הבערה ואת העימות.² במדינות

1 ס"ח 393 (להלן: חוק בית המשפט לענייני משפחה); משרד המשפטים **דין וחשבון הוועדה לבחינת יישום דיני המשפחה** (1986), יו"ר השופט אלישע שינבויס, הרו"ח מופיע בכרך זה בעמ' 278; ראו גם: דן ארבל ויהושע גייפמן "חוק בית המשפט לענייני משפחה, התשנ"ה-1995" **הפרקליט** מג(ג) 431 (1997).

2 Bream V. Buchanan, *A Distress Among Children whose Separated Parents Cannot Agree Arrangements for them*, 33 BRITISH JOURNAL OF SOCIAL WORK, 237 (2003); מחקר אנגלי זה מצא כי להורים שהחליטו לערב את בית המשפט בסכסוך יש יותר בעיות, רמות גבוהות של אלימות, וכן כי הדחק מההליך המשפטי מפחית את היכולת ההורית. ממצאים דומים עלו גם במחקר שנערך בישראל באום מצאה במחקרה כי ככל שהליך הגירושין ממושך יותר כך גוברים העוינות והכעס, והאנרגיה מופנית לתהליך ופחות לתפקידים הריגשיים ולהורות המשותפת. Nehami Baum *Divorce Process Variables and the Co-parental Relationship and Parental Role Fulfillment of Divorced Parents*, 42 (1) FAMILY PROCESS 117 (2003).

רבות הוקמו, לצד בתי המשפט, שירותי סיוע, שהבסיס לפעולותיהם היה השאיפה לעודד את הצדדים לפתור את המחלוקות בסיוע איש מקצוע, כאשר ההתערבות הטיפולית אמורה לצמצם את ההשפעות השליליות של הפרידה על המשפחות ולסייע להן להסתגל לשינוי במינימום נזקים. בחלק מהמדינות (לדוגמה: אוסטרליה,³ ניו זילנד⁴ וכמה מדינות בארה"ב)⁵ תהליכי הייעוץ והתיווך היו מנדטוריים וקדמו להליך המשפטי, כשהתביעה אמורה להיות המוצא האחרון. כתוצאה מתהליכים אלה, אחוז נמוך בלבד מבין הסכסוכים הנוגעים לילדים הגיע להתדיינות שיפוטית. גם באנגליה ובוויילס הוקמו בשנים האחרונות שירותי ייעוץ בסוגיות הקשורות לשלומם ולרווחתם של ילדים, המבוססים על ההנחה שהחלטה השיפוטית היא האמצעי האחרון בעניינים אלה ויש למצות את הדרכים החלופיות ליישוב סכסוכים באמצעות שירותים מקצועיים.⁶

בישראל המצב מורכב אף יותר בשל התופעה המכונה "מירוץ הסמכויות": הרצון לשמר את הסטטוס-קוו הדתי שימר את ההגמוניה של בתי הדין הדתיים בענייני המעמד האישי (נישואין וגירושין), גם לאחר חקיקת חוק בית המשפט לענייני משפחה. במצב זה, נותרה סמכות מקבילה של שתי ערכאות (האזרחית והדתית) לדון בתביעות הנוגעות לסכסוכי משפחה, למעט נושא הגט המסור לסמכותו הייחודית של בית הדין הדתי. כדי למנוע דיון כפול באותו נושא בשתי הערכאות נקבע, כי בתביעות הנוגעות לסכסוכי משפחה תדון אותה ערכאה שאלה הקדים ופנה אחד הצדדים, בכפוף לתנאים שונים, כגון דיני הכריכה. המצב יוצר, איפא, צורך להקדים ולהגיש כתבי תביעה לשם תפיסת סמכות בערכאה שבה מעוניינים להתדיין, וזאת – אפילו עוד לפני שבני הזוג גיבשו החלטה אם פניהם לגירושין או לשיקום הנישואין. מכאן, כי פנייה מוקדמת לערכאות עלולה להוות יריית פתיחה במאבק, גם כאשר בני הזוג אינם מגובשים, מבחינה רגשית, כאשר להחלטה להיפרד.

- 3 לגבי אוסטרליה ראו: C. Brown, *Developing and Implementing Family Court Services: The Family Court of Australia* (Paper presented at the Australian Dispute Resolution Association 1990 National Conference, 1997); במשך השנים שחלפו הוכנסו שינויים בחוק האוסטרלי ובתפקידי יחידות הסיוע באוסטרליה, ובשנים האחרונות הוקמו שם מרכזים לקשרי משפחה המטפלים בטיפול בסכסוכי משפחה ובמניעתם. ראו: www.familycourt.gov.au.
- 4 ראו: Melanie Roberts, *New Zealand's Family Court – Reflections for the Family Law Act of England and Wales*, 11 INT'L. J. LAW, POLICY & FAMILY 246 (1997).
- 5 כך, למשל, בקליפורניה, דלוואר ומיין שבארה"ב לא ניתן להגיש תביעות בענייני משמורת והסדרי קשר ללא ניסיון לפתור את הסכסוך באמצעות גישור. מספר המקרים שמגיעים להכרעה שיפוטית נע בין 10% ל-20%. ראו: Carol S. Bruch, *And How Are the Children?: The Effects of Ideology and Mediation on Child Custody Law and Children's Well-being in the United States* 30 (1) FAM. CT. REV. 112 (1992).
- 6 באנגליה ובוויילס הוקם Court Advisory and Support Service – CAFCASS. ראו: www.cafcass.gov.uk.

2. הבסיס החוקי

כאמור, בשנת 1995 נחקק חוק בית משפט לענייני משפחה. החוק ייחד ערכאה מיוחדת לטיפול בסכסוכי משפחה, שבה מכהנים שופטי משפחה בעלי ניסיון וידע מקצועיים ייחודיים, כאשר הטיפול בכל ענייני משפחה אחת מרוכז בידי שופט אחד (One Family One Judge). סעיף 5 לחוק מתייחס להקמת שירות טיפולי לצד בתי המשפט לענייני משפחה וקובע כי על יחידת הסיוע לתת "בעצמה או באמצעות אחרים, שירותי אבחון, ייעוץ וטיפול בענייני משפחה, לרבות העמדת מומחים לרשות בית המשפט". הגדרה לאקונית וכללית זו פתחה פתח נרחב לפרשנות, שכן לא נקבעו מראש דרכי העבודה וסוגי ההתערבויות של יח"ס. הדבר איפשר בחינה של אפיקי פעולה שונים, שסללו במהלך השנים דרך להתפתחות היחידות באופן מותאם לצרכים המשתנים שעלו תוך כדי פעילותן, הן מצד מערכת שירותי הרווחה והן מצד המערכת המשפטית.

קדמה להקמת יח"ס בישראל ועדה משותפת למשרד המשפטים ולמשרד הרווחה בראשות פרופ' דן שניט,⁷ שעל בסיס דיוניה נוסחו התקנות והצווים אשר קבעו את כישורי העובדים הנדרשים, את הכפיפות, את התקינה, את דרכי העבודה ואת התפקידים.⁸

היחידות הראשונות הוקמו במהלך 1997 והתפרסו בהדרגה בכל בתי המשפט לענייני משפחה בארץ.

בהתאם לצווים הנ"ל מועסקות ביח"ס עובדות סוציאליות בכירות, רובן בעלות תואר שני, עם ידע וניסיון טיפולי במשפחות ו/או בילדים,⁹ כאשר, כפי שנקבע בצווים הנלווים לחוק, מספר העובדים הסוציאליים בכל יחידה זהה למספר השופטים המכהנים באותו בית משפט.¹⁰ למרות החשיבות הרבה בהעסקת גברים בתחום זה, שבו מתחייבת רגישות גם לסוגיות מגדריות, יש כיום במערכת עובד סוציאלי אחד בלבד. כן מועסקים בכל היחידות פסיכולוגים יועצים (על-פי שעות),¹¹ ובחלק מהן מועסקים גם פסיכיאטרים. עיקר העבודה מתבצעת בידי העובדת הסוציאלית, שהיא אחראית על

7 ועדה משותפת למשרד המשפטים ולמשרד הרווחה בראשות פרופ' דן שניט ובהשתתפות: גב' יעל הרמל – (דאז) פקידת סעד ראשית לסדרי דין במשרד הרווחה; ד"ר פרץ סגל – ראש תחום ייעוץ וחקיקה במשרד המשפטים וגב' אלישבע זוהר – (דאז) פקידת סעד עירונית בעיריית תל-אביב-יפו. הוועדה מונתה בשנת 1995 כדי לדון בהקמת מערכת טיפולית ליד בתי המשפט לענייני משפחה, אך לא הגישה דו"ח סופי. המידע מבוסס על פרוטוקולים ועל מסמכים פנימיים.

8 צו בית המשפט לענייני משפחה (הקמת יחידות הסיוע, דרכי פעולתן וסדרי עבודתן), התשנ"ו-1996, ק"ת 1329 (להלן: צו הקמת יחידות הסיוע), צו בית המשפט לענייני משפחה (יחידות הסיוע – כישורים מקצועיים ופיקוח מקצועי), התשנ"ו-1996, ק"ת 983 (להלן: צו יחידות הסיוע – כישורים מקצועיים).

9 ס' 1(א) לצו יחידות הסיוע – כישורים מקצועיים.

10 ס' 1(ב) לצו הקמת יחידות הסיוע.

11 על פי צו הקמת יחידות הסיוע.

הטיפול במשפחה ועל ניהול התיק. הפסיכולוגים והפסיכיאטרים משמשים כיועצים ומעורבים במקרים מיוחדים.¹²

בשנת 2008 פועלות בישראל ארבע עשרה יחידות סיוע, לצד כל אחד מבתי המשפט לענייני משפחה, ובהן מועסקות ארבעים וחמש עובדות סוציאליות וכן ארבע ממונות (ממונה ארצית ושלוש ממונות מחוזיות).¹³

מאז הקמת יח"ס ועד ל-1.1.2009 הופנו אליהן על ידי שופטי בתי המשפט לענייני משפחה 49,492 משפחות (בשנת 2008 הופנו 6,421 משפחות).¹⁴

3. מודל העבודה – מבט משווה למודלים בארצות אחרות

בשלב החקיקה נעשה ניסיון להגדיר את אופי היחידות ואת תפקידן, תוך התייחסות למודלים שונים הקיימים בעולם.¹⁵

על-פי המודל האוסטרלי, כפי שהתקיים בשנות התשעים של המאה העשרים, בתיקי משמורת והסדרי ראייה, הופנתה כל משפחה לשרותי ייעוץ לפני הדיון המשפטי, לייעוץ בשיקום הנישואין, או לפישור וגישור לצורך סיומם. מאחר שהעובדים הטיפוליים עסקו בהכנת חוות דעת והמלצות, תפקיד שאותו מבצעים בישראל פקידי הסעד לסדרי דין, מספר תקני העובדים הסוציאליים היה גבוה ממספר השופטים.¹⁶ בניו זילנד, מעמידה מערכת המשפט את תהליכי יישוב סכסוכים במרכז, כאשר תיק המשפחה עובר שלושה מסלולים: ייעוץ לצורך בחינת האפשרות לשיקום הנישואין, גישור או תהליך משפטי, כאשר ההליך המשפטי מתקיים רק לאחר מיצוי הליך הגישור. השירות לגישור ולייעוץ ניתן בקהילה, ולא בין כותלי בית המשפט.¹⁷ במדינות רבות בארה"ב לא ניתן להגיש תביעות בענייני משמורת והסדרי קשר ללא ניסיון לפתור את הסכסוך באמצעות גישור.¹⁸

12 פירוט תפקידיהם יובא בפרק הדין בעקרונות המנחים (צוות בין מקצועי).

13 באילת היחידה אינה מאוישת החל מיולי 2006, מאחר שבמכרז פנימי (של משרד הרווחה) וחינוכי (מטעם נציבות שירות המדינה) לא ניגשו מועמדים.

14 הנתונים על מספר הפניות מתקבלים ממערכת המוחשבת שמכילה את כל פרטי הצדדים המופנים ליח"ס מיום הקמתן. על-פי סעיף 3(א) לצו יחידות הסיוע – כישורים מקצועיים, ראש יחידת סיוע יגיש מדי שישה חודשים או בכל מועד שיידרש, דין וחשבון לממונה הארצי ולנשיא בית משפט השלום באזור השיפוט שבו פועלת היחידה. על פי סעיף 3(ב) לצו יחידות הסיוע – כישורים מקצועיים, יגיש הממונה הארצי, מדי שנה, דין וחשבון על פעילותן של כל יחידות הסיוע למנהל בתי המשפט ולמנהל הכללי של משרד הרווחה. המערכת הממוחשבת מספקת את הדו"חות הנדרשים על-פי חוק.

15 ראו לעיל ה"ש 2-6.

16 ראו לעיל ה"ש 3.

17 ראו לעיל ה"ש 4.

18 ראו לעיל ה"ש 5.

באנגליה ובוויילס הוקם בשנת 2001 שירות לתמיכה ולייעוץ לבית משפט למשפחה ובית משפט לילדים: Cafcass – (Court Advisory and Support Service). הנותן שירות ייצוגי משפטי ושירותים חברתיים, מידע ותמיכה לילדים ולבני משפחותיהם במגוון נושאים, כגון משמורת, אימוץ, הוצאת ילדים מביתם ועוד.¹⁹ בישראל, בשונה מהמודלים שהוזכרו לעיל, ובשונה מהמלצות ועדת שיינבוים, המודל שאומץ משאיר את שיקול הדעת לגבי ההפניה, לבית המשפט. זאת, בין השאר, משיקולים תקציביים (דרישות תקינה). המודל שהציעה ועדת שיינבוים, כמו במודלים הנ"ל, שלפיו כל משפחה פונה לשירות טיפולי קודם לדיון המשפטי, הוא, לדעתנו, המתאים והנכון לטיפול בסכסוכי משפחה.

התערבות יח"ס אינה מנדטורית. החוק אינו מחייב את הצדדים להופיע למפגש ביח"ס. מאחר שמדובר בהתערבות טיפולית, אנו סבורות כי לא ניתן לחייב צד כלשהו להשתתף בניגוד לרצונו בהליך ליישוב סכסוכים. יחד עם זאת, אם ההפניה ליח"ס תחול בכל תיק שבו מעורבים ילדים, לפני הגשת תביעות, ניתן יהיה לגייס מתדיינים רבים יותר להליך. עמדה זו מתבססת על הנתונים המראים כי למעלה מ-90% מהמפגשים ליח"ס מסכימים להגיע למפגש ראשון, ורובם אף ממשיך בתהליך (בדיון נתייחס בפירוט לסוגיות אלה).

גם תחומי העיסוק העיקריים של יח"ס בישראל שונים ממודלים אחרים בעולם. בישראל כוללת ההתערבות את רוב תחומי פעילותם של בתי המשפט לענייני משפחה: סכסוכי גירושין, יחסי הורים וילדים (ניכור הורי, הסדרי ראייה), אישורי הסכם, יחסי הורים וילדים בגירים, אלימות במשפחה ולעתים אף אפוטרופסות ועזבונות. היחידות אינן עוסקות בתיקי אימוץ, מאחר שבמשרד הרווחה והשירותים החברתיים פועל שירות מיוחד העוסק בתחום זה. יח"ס עוסקות גם בנושאים רכשיים וכלכליים, מאחר שהפרדה בין נושאים אלה לבין נושאים הקשורים לילדים כמעט שאינה אפשרית לנוכח התלות ביניהם (במדינות רבות נושאים כלכליים אינם נדונים בבית המשפט למשפחה).

ב. יח"ס – בין שירותי רווחה ומשפט

בפרק זה נתייחס למורכבות הנובעת מכך שיחידות הסיוע הן שירות טיפולי המשתייך למערכת הרווחה ופועל לצד המערכת המשפטית, ועל ההשלכות שיש לכך על התפישה המקצועית של העובדות הסוציאליות ביח"ס ועל התפקידים שהתפתחו במהלך השנים. יח"ס פועלות בתפר שבין מערכת המשפט למערכת הרווחה: עובדות היחידות שייכות למשרד הרווחה והשירותים החברתיים והיחידות פועלות על-פי החלוקה המחוזית של המשרד, בעוד שהממונה הארצית, המשתייכת למטה המשרד, אחראית

מבחינה מינהלית ומקצועית על היחידות, על פיתוח מדיניות, על הקשר עם מערכת המשפט ועם מטה המשרד ועל תכנון ופיתוח מקצועי, אחראית הממונה האזורית של יחידות הסיוע בכל מחוז ליישום המדיניות, להדרכת העובדים, לניהול ולפיקוח מקצועי ולתיאום עם השירותים החברתיים בקהילה ועם שופטי בית המשפט. הכפופות בנוגע לנהלי עבודה של היחידות היא לסגן הנשיא בבית המשפט לענייני משפחה או לנשיא של בית משפט השלום באותו מחוז.²⁰

הכפופות המינהלית והמקצועית למשרד הרווחה מבטאת את השאיפה לשמר חיבור מקצועי בין הדרג המקצועי של יח"ס לבין השירותים השונים בתחומים שעליהם אמון המשרד ולרצף השירותים החברתיים בקהילה. שייכות זו היא שאפשרה את ההתפתחות המקצועית של היחידות (כולל הדרכה והכשרה מקצועיות, תיאום עם השירותים החברתיים, פיתוח נהלי עבודה וניהול ידע). סמיכותן של יח"ס לבתי המשפט מבטאת עיקרון של שותפות ושיתוף פעולה בין המערכות השונות: המערכת המשפטית (בתי המשפט, עורכי הדין ומשרד המשפטים) ומערכת השירותים החברתיים והטיפוליים.

החוק הותאם למציאות הישראלית, שבה – במסגרת המחלקות לשירותים חברתיים בקהילה – פועלים פקיד סעד לסדרי דין, העוסקים על-פי חוק²¹ באיסוף מידע ובהערכת מערכות היחסים במשפחה לצורך הגשת תסקיר לבית המשפט ובו המלצות בנוגע למשמורת, הסדרי ראייה וכל נושא אחר הקשור לקטינים. מנגד, התפקיד העיקרי של יח"ס מתבטא בסיוע לפתרון מוסכם של הסכסוך הכולל.

בשונה מתסקיר פקיד סעד לסדרי דין, המפרט לפני בית המשפט את הרקע המשפחתי ואת הנימוקים להמלצותיו, עבודת יח"ס המבוססת על חיסיון – כולל מבית המשפט – אינה מפרטת לפני בית המשפט את תוכן השיחות. המפגשים של בני המשפחה המתדיינים עם עובד יח"ס הם וולונטריים ואינם כוללים חקירה ובדיקה. מאחר שהכנת תסקיר על ידי פקיד סעד הוא תהליך ממושך, מעורבת יח"ס בשלב המוקדם של הסכסוך על מנת להגיע להסכמות ללא ההסלמה הכרוכה בהתדיינות המשפטית, ולעתים – התערבותה מייטרת את התערבותו של פקיד הסעד. עם זאת, קיימים מקרים הדורשים חקירה ובדיקה שבהם ימליצו עובדי יח"ס, כבר בשלבים מוקדמים, על הפניה לפקיד סעד לצורך הכנת תסקיר.

ההתנהלות בין שני התחומים, הרווחה והמשפט, דורשת רמות שונות של תיאום: ברמה ארצית, תיאום עם הנהלת בתי המשפט ועם מטה משרד הרווחה בתחומים הרלוונטיים וברמה מקומית, תיאום עם סגני הנשיאים לענייני משפחה בכל מחוז ועם מגוון שירותי הרווחה בקהילה. מיקומן של יח"ס בתפר זה מחייב שיח בין העולם הטיפולי לעולם המשפטי אשר להם שפות, ערכים ודרכי תקשורת שונים, ולעתים אף מנוגדים. שופט הפועל באופן אינדוידואלי מגיע להחלטה המבוססת על נימוקים ועל

20 ראו צו הקמת יחידות הסיוע, צו יחידות הסיוע – כישורים מקצועיים, לעיל ה"ש 8.

21 חוק הסעד (סדרי דין בענייני קטינים, חולי נפש ונעדרים), התשט"ו-1955, ס"ח 126.

עובדות, בעוד שהעובדת הסוציאלית משתייכת למערכת משתפת ותומכת שהשיח שלה עמום ומתייחס למנגנונים ריגשיים שאינם ניתנים לכימות ולהגדרות מדויקות. השיח המשפטי מתבסס על מודל של דואליות של טוב/רע, צודק/לא צודק, והוא נוטה לדחוק הצידה רגשות.²² בענייני משפחה, מודל זה של חיפוש ה"צדק" מוביל כל צד לנסות ולהוכיח שעמדתו היא הנכונה, תוך כדי הכפשת בן הזוג (באמצעות כתב התביעה), דבר הגורר הסלמה של מערכת היחסים ומקשה בעתיד על שיתוף הפעולה של הצדדים כהורים. לעומת זאת, השיח הטיפולי, המתייחס לאינטרסים הריגשיים שמניעים את המאבק, מביא בחשבון את כל המערכת ואת השלכות הסכסוך עליה (בעיקר על הילדים), על-מנת לאפשר הידברות וכינון מערכת יחסים המאפשרת שותפות בהורות. המטפל אינו מכוון לאימות העובדות אלא למציאות הסובייקטיבית של כל צד ולהשלכות שלה על כל המערכת. שיח זה מהווה אתגר הן למערכת המשפטית והן למערכת הטיפולית, כאשר כל מערכת מחויבת לשמור על הגבולות המקצועיים שלה, ובו בזמן לאפשר גמישות לצורך למידה והפרייה הדדיות, תוך מתן מיטב הסיוע למתדיינים. הדבר בא לביטוי באופנים שונים: בבתי משפט מסוימים נערכו ישיבות עבודה קבועות בין השופטים לעובדות יח"ס ואילו בבתי משפט אחרים אורגנו ימי למידה משותפים. שיתוף הפעולה התבטא גם בהשתתפות בוועדות שדנו בחקיקה בענייני משפחה, ובהן באה לידי ביטוי התפישה המקצועית של יח"ס.²³

ג. עקרונות מנחים

1. **דרכי ההפניה** – בית המשפט מפנה משפחות ליח"ס לצורך הערכה, פישור וגישור, וכן לשם התערבות טיפולית קצרת מועד, קבלת ייעוץ או לכל מטרה אחרת שאותה קבע השופט. ההפניה ליחידה היא באמצעות החלטה שיפוטית ולא ביוזמת הצדדים לסכסוך.²⁴ שופטים רבים נוהגים להפנות את הצדדים ב"הפניה מובנית",²⁵ לאחר פתיחת

22 לגבי השיח הטיפולי והמשפטי ראו: Kim G. Blank & Tara Nay, *The (De)construction of Conflict in Divorce Litigation: A Discursive Critique of "Parental Alienation Syndrome" and the "Alienated Child"*, 44 (1) FAM. CT. REV. 135 (2006); אורנה דויטש **פישור: הענק המתעורר** 233-234 (התשנ"ט).

23 בהמשך המאמר, בפרק ה(1), נפרט לגבי הצעת חוק יישוב סכסוך בהסכמה וכן לגבי הפיילוט בנושא השתתפות ילדים (פרק ו'). במקרים שונים היו יח"ס שותפות לדיוני הוועדות שקדמו לחקיקה כמו גם לדיונים בוועדות שונות של הכנסת, כגון הוועדה לזכויות הילד, ועדת חוקה, חוק ומשפט וועדות אחרות הדנות בחקיקה ובשינויי חקיקה, למשל, בדיוני תיקון החוק למניעת אלימות במשפחה, להלן ה"ש 75.

24 יוצאת דופן היא ה"בקשה ליישוב סכסוך" – המופנית על ידי שופט ישירות ליח"ס, טרום הדיון. להליך זה נקדיש דיון בהמשך.

25 הכוונה היא לנוסח הפניה מובנה של השופט ובו פירוט בקשתיו מיח"ס.

התיק בבית המשפט. במקרים אלה מתבקשות יח"ס להזמין את הצדדים ולבדוק לאן פניהם ואם ניתן לסייע להם להגיע להסכמות. צורת הפניה זו מסייעת לשופט לנהל את המשך הטיפול בתיק.

התלות בהחלטת השופט ובשיקול דעתו לגבי המקרים המתאימים להתערבות יח"ס משמעה כי קיימים הבדלים במידה שבה בוחרים שופטים להפנות מתדיינים ליח"ס, ובפער בעומס ההפניות בין יחידות שונות. תלות זו בשיקול דעתו של השופט לגבי הפניות מונעת, לדעתנו, ממשפחות רבות (שאינן מודעות ברובן לקיומן של היחידות) התערבות שיכלו להסתייע בה. כאמור, ועדת שיינבוים²⁶ הציעה שהפניה ל"מוסד לייעוץ ולרווחת המשפחה" תהיה מנדטורית לפני הגשת תביעות. המחוקק לא קיבל המלצה זו ובכך התנה את קבלת השירות בשיקול דעתם של השופטים ובמודעות ובהיכרות עם יח"ס של המתדיינים או של עורכי דינם (הרשאים לבקש מבית המשפט כי יפנה אותם ליח"ס).

2. **דרכי ההתערבות** – ההתערבויות הטיפוליות ביח"ס זמינות ומיידיות, לעתים תוך כדי הדיון או מיד לאחריו. מדובר בהתערבות קצרת מועד וממוקדת-מטרה (4-5 מפגשים בממוצע), המאפשרת מתן סיוע מידי למספר רב ככל האפשר של משפחות, ללא רשימות המתנה. המטרה היא שההתערבות תתרום להפחתת מתח ולהרגעת המערכת המשפחתית ותזוהה מצבי סיכון בין בני הזוג ובעיקר בקרב הילדים, ומכאן חשיבות המיידיות והזמינות. מאחר שקיימים בקהילה גורמי טיפול המתמחים בסוגיות שבהן עוסקות יח"ס (כמו מרכזים למניעה ולטיפול באלומות במשפחה, תחנות לטיפול משפחתי, מרכזי קשר, מרכזים למניעת שימוש באלכוהול) יח"ס אינן מהוות להם תחליף, אלא עוסקות בהערכה ראשונית ובהפניה להמשך הטיפול בקהילה. כך נשמר העיקרון של רצף הטיפול בין גורמי הטיפול השונים.

3. **חיסיון** – ההתערבות הטיפולית נעשית, בדרך כלל, תחת חיסיון, על-פי כללי האתיקה המקצועית.²⁷ התשובה לבית המשפט מפרטת את ההסכמות או את ההסכם שאליו הגיעו הצדדים, בלי לפרט את תוכן הדברים שנמסרו על ידיהם. החיסיון מאפשר לצדדים, יחד או בנפרד, לחשוף לפני איש הטיפול תכנים שלא ירצו להביאם לפני בית המשפט, אם ההתערבות ביח"ס לא תצליח והעניין יגיע להכרעה שיפוטית. יחד עם זאת, במקרי חירום, ובלבד שאין אפשרות לקבל תסקיר באופן מידי, מאפשר החוק לבית המשפט לבקש מיח"ס חוות דעת או המלצות, ובתנאי שיידע את הצדדים על כך שלא יחול

26 ראו לעיל ה"ש 1.

27 ס' 3א לצו הקמת יחידות סיוע: "דברים שנמסרו ליחידות הסיוע לא יובאו בפני בית המשפט ולא ישמשו כראיה בהליך המשפטי למעט אם נמסרו לצורך חוות דעת על אדם ובית המשפט הוריע לבעלי הדין מראש כי לא יחול חיסיון על הדברים שנאמרו ביחידת הסיוע".

חיסיון על הדברים שנאמרו ביחידת הסיוע. בקשות אלה מתייחסות בעיקר למקרים של אלימות במשפחה או לסכסוכים שבהם יש צורך מידי בהמלצות בנוגע לילדים.

4. צוות בין מקצועי – בכל היחידות פועל צוות בין מקצועי הכולל, נוסף לעובדות הסוציאליות, פסיכולוג קליני ובחלק מהן אף פסיכיאטר. צוות טיפולי בין מקצועי זה מאפשר סיוע מידי למשפחות ולבית המשפט, תוך התייעצות עם מומחה שאינו מתחום העבודה הסוציאלית, בעיקר בשאלות הנוגעות לילדים בהליכי פרידה וגירושין או למצבם הנפשי של בני המשפחה. הפסיכולוגים מסייעים לעובדות הסוציאליות בהערכה ובאבחון במקרים סבוכים, עת מתעורר חשש לפסיכופתולוגיה ונדרשת התערבות פסיכולוגית או פסיכיאטרית נגישה ומהירה, וכן במקרים שבהם יש צורך להעריך את מצבם הנפשי של הילדים ולייעץ בדבר דרכי טיפול, או להפנות לשירותי בריאות הנפש בקהילה.²⁸

ד. בניית תפקידים ודרכי עבודה

תהליך בניית השירות לווה מראשיתו בכדיקה ובתיאום ציפיות עם שופטי בתי המשפט לענייני משפחה וקביעת נהלי עבודה עם שירותי הרווחה בקהילה, אשר חששו כי השירות החדש ינשל אותם מתפקידיהם הטיפוליים ויהווה גוף שיבקר אותם ויפקח עליהם (תהליך זה תועד במחקר מלווה שערך מכון ברוקדייל בהזמנת משרד הרווחה).²⁹ ציפיות השופטים בראשית הדרך היו לקבל מיח"ס ייעוץ, כאשר עובדות היחידות נטו להתייחס לשופטים כאל הלקוח העיקרי שלהן ולעמוד בציפיות אלה מתוך רצון

28 בפסקי דין רבים באה לידי ביטוי מעורבות צוות בין מקצועי: כך, למשל, בפסק דין בתיק אמנת האג תמ"ש (משפחה י-ם) 2621/02 פ.ב. נ' ב.ג., (טרם פורסם, 28.4.2004), www.nevo.co.il/Psika_word/mishpaha/sm022621.doc, שבו תבע אב החזרת ילדו לצרפת, ציין השופט את מעורבותו של פסיכולוג יח"ס בשיתוף העובד הסוציאלי, שצפו במפגשים בין האב לבנותיו וחיוו דעתם לגבי חידוש הקשר ביניהם. בתיק אחר תמ"ש (משפחה י-ם) 24961/99 יוסף א. נ' מרים א., (טרם פורסם, 5.9.2001), www.nevo.co.il/Psika_word/mishpaha/sm9924961.doc, שבו ביקשה נערה בת 17, באמצעות אביה, להירשם לפנימייה והאם התנגדה לכך, ביקש השופט מפסיכולוג היחידה לראיין את הילדה יחד עם העובד הסוציאלי. השניים התרשמו מהאופנתיות של הבקשה וחיוו דעתם כי המעבר לפנימייה יהיה לטובתה. גם השופט, במפגש עם הילדה, התרשם באופן דומה והחליט לקבל את הבקשה.

29 דליה בן רבי וסמדר שמעיה-ידגר יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה מחקר הערכה (פרסומי הג'וינט – מכון ברוקדייל, 2000). המחקר נערך כיוזמת משרד הרווחה וליווה את הקמת היחידות. לצורך המחקר רואיינו השופטים, עובדי היחידות, עורכי דין ועובדי שירותי הרווחה בקהילה בתום שנה להקמת היחידות ולאחר שנתיים. המחקר מצא כי לאחר שנתיים, הביעו המרואיינים הערכה רבה, גבוהה, לעובדי היחידות ולתרומתן.

לבסס את מעמדן ולקבל הערכה שהתבטאה בהפניות מצד השופטים. עם זאת, ומאחר שיחידות הסיוע הן שירות משני בתוך מערכת שתפקידה העיקרי הוא משפטי, חששו העובדות הסוציאליות כי יהפכו לכוח עזר לשופט (בדומה לשירותים משניים אחרים, כגון חששן של העובדות הסוציאליות בבית חולים) ויאבדו את עצמאותן המקצועית. מחד גיסא, הרצון לשמר את הייחודיות המקצועית והתפקיד החברתי, ומאידך גיסא – השאיפה להתקבל על ידי המערכת המשפטית, הציבו קושי בפני העובדות והביאו לניסיון להדגיש את יתרונותיה של ההתערבות הטיפולית תחת חיסיון מוקדם ככל האפשר.

במהלך השנים ורק לאחר שהחלו להרגיש בטוחות בתפקידן השתנתה תפישתן של העובדות הסוציאליות ופינתה מקומה לתפישה, שלפיה המשפחות הן הלקוח העיקרי, כאשר הסיוע הניתן לשופטים מכוון אף הוא לקידום פתרונות למען המשפחות. לא פלא איפה, כי רק בשנת 2004 נוסח חזון יח"ס, לאחר תהליך שבחן דילמות מרכזיות. החזון מעמיד במרכז תפישת עולם של יישוב סכסוכים ורואה את המשפחות כלקוח העיקרי של השירות, תוך שימוש במגוון כלים טיפוליים ליישב סכסוכים אלה.³⁰

תהליך בניית התפקיד מול שירותי הרווחה התנהל באמצעות מפגשי עבודה משותפים שבחנו דילמות וחששות, ואפשרו לבחון מהו סוג ההפניות המתאימות להתערבות הטיפולית של יח"ס, מהן ההפניות המתאימות להפניה ישירה לפקדי הסעד לסדרי דין, ובאיזה שלב של ההליך המשפטי. פירוטיהם של הדיונים המשותפים עם פקידות הסעד גובשו כהמלצות לשופטי בתי המשפט לענייני משפחה בשנת 2002, כאשר ההמלצות העיקריות נוגעות לצורך בתיאום ובשיתוף פעולה לגבי משפחות המופנות בו זמנית לפקיד סעד וליח"ס.³¹

המציאות החדשה שנוצרה היא כי משפחות הסובלות מרמת עימות גבוהה ביותר ושאינן מסוגלות להגיע להסכמות מופנות לפקדי הסעד לסדרי דין (ישירות מבית המשפט, או לאחר שלב הערכה ביח"ס), ואילו משפחות ברמת עימות נמוכה ובינונית

30 חזון יח"ס: "יחידות הסיוע הן שרות ציבורי, טיפולי וחדשני של העבודה הסוציאלית. צוות היחידות מסייע למשפחות במשבר הנמצאות בסכסוך משפטי וכן לבית המשפט לענייני משפחה. ייעודינו לקדם תפיסת עולם של יישוב סכסוכים בדרכי הדברות והסכמה באמצעות מגוון כלים טיפוליים, ביניהם: טיפול זוגי ומשפחתי, הנחיית קבוצות וגישור. יחידות הסיוע פועלות למען כל בני המשפחה ומתוך מחויבות לצרכיהם, זכויותיהם וטובתם של ילדים. העובדות הסוציאליות, ולצידן פסיכולוגים ופסיכיאטרים, מהווים צוות בין מקצועי המחויב למטרות היחידה ודרכי עבודתה ולכללי האתיקה המקצועית והטיפולית...". על התפתחות תפיסת תפקיד העובדת הסוציאלית ביח"ס מנקודת מבטן ומנקודת המבט של המערכת המשפטית ומערכת הרווחה ראו פירוט במאמרה של דורית אלדר-אבידן "המקרה של יחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה" **משפט רווחה ותורות** 386 (מימי אייזנשטדט וגיא מונדליך עורכים, 2008).

31 ראו דורית אלדר, רג'ין דהן, חיה נבו וענת ענבר "יחידות הסיוע של בתי המשפט לענייני משפחה" **חברה ורווחה** כ 499 (2000) (להלן: אלדר, 2000), במאמר התייחסנו לצורך בגיבוש נוהלי עבודה משותפים עם השרותים השונים.

מתחילות את ההליך בניסיון להגיע להסכמות ביח"ס. רק אם הדבר אינו עולה בידהן – הן מתחילות תהליך חקירה ובדיקה על ידי פקיד סעד לסדרי דין.

1. הכשרה – עובדי היחידות עוברים הכשרה מתמשכת משלב הקמתן ועד היום:³² ימי ההכשרה הראשונים התמקדו בנושאים כלליים, כגון: הכרת תפקידי בית המשפט לענייני משפחה והחוקים הרלוונטיים, אספקטים שונים של גירושין והשפעתם על בני המשפחה, כלים ליישוב סכסוכים, סוגיות בהתפתחות ילדים והערכה והתערבות במקרים של אלימות במשפחה. בהמשך הותאם תהליך ההכשרה לתכנים הייחודיים של העבודה וכלל קורס גישור כללי וגישור במשפחה, קורס לטיפול קצר מועד, קורס להערכת אלימות במשפחה, קורס להנחיית קבוצות (לחלק מהעובדים שביקשו להתמחות בתחום) וקורס תקשורת עם ילדים ומתבגרים שהחל בשנת 2006.

2. ניהול ידע – תהליך בנייתו של שירות חדש בתחום הרווחה אפשר לאמץ שיטות לניהול ידע ולפיתוח מקצועי המותאמות לטכנולוגיות ולמודלים חדשניים. בניית התפקידים ותהליך הפיתוח המקצועי בכל תחומי העבודה התבצע על ידי ועדות היגוי שכללו את הממונות האזוריות של היחידות ונציגי העובדים, לרוב – בסיוע מומחה חיצוני. תהליך זה אפשר פיתוח תפקידים בתהליך משתף (של עובדים ביחידות המפורזות ברחבי הארץ, מקריית שמונה בצפון ועד אילת בדרום), ותוך בניית קונסנזוס פנים ארגוני. תיק המשפחה ביח"ס הוא ממוחשב ומאפשר להפיק נתונים סטטיסטיים על המשפחות, פרטים על התהליך הטיפולי ובדיקה של תוצאות ההתערבויות. יח"ס מפעילות "קהילת ידע" הפועלת באתר האינטרנט של משרד הרווחה והשירותים החברתיים וחברים בה עובדות יח"ס ועובדי השירות הציבורי בתחום הטיפול במשפחות בסכסוך משפטי.³³

ה. תחומי עבודה נבחרים

דרכי ההתערבות ביח"ס הן מגוונות ומביאות לידי ביטוי מגוון כלים טיפוליים: ייעוץ אישי וזוגי, טיפול קצר מועד, התערבות קבוצתית, גישור ויישוב סכסוכים, הפניה להמשך טיפול בקהילה וטיפול בקשרי הורים ילדים. פרק זה יעסוק בהרחבה בשלושה

32 לעניין הכשרת העובדות הסוציאליות בעת הקמת היחידות ראו מאמרה של דורית אלדר אבידן "חלוצות' ועולות חדשות': הכשרת עובדות סוציאליות ביחידות הסיוע שלייד בית המשפט לענייני משפחה" **חברה ורווחה** כז(2) 215 (2007).

33 ראו באתר משרד הרווחה והשירותים החברתיים: www.molsa.gov.il/MisradHarevacha/ .Distress/Divorce.

תחומי עיסוק עיקריים ובדרכי הפיתוח המקצועי שלהם, כאשר בכל תחום באים לידי ביטוי סוגי התערבות שונים.

על אף ששלושת התחומים שאותם נציג להלן נוגעים בעיקר לסכסוכים במהלך פרידה וגירושין או אחריהם, מופנות משפחות רבות ליח"ס בעקבות תביעות שאינן קשורות לגירושין אך נדונות בבית המשפט לענייני משפחה, כגון: תביעות (מזונות, הסדרי קשר) המוגשות מצד הורים שאינם בני זוג, תביעות הנוגעות לסכסוכים בין אחים, סכסוכים בין ילדים בגירים להורים, תביעות של סבים וסבתות להסדרי קשר עם נכדים ואף ענייני עזבונות.

1. הסכמות, גישור/פישור, בקשה ליישוב סכסוך

מרבית ההפניות ליח"ס (בין 60%-70%) הן לצורך השגת הסכמות או בדיקת האפשרות להגיע להסכמות, כאלטרנטיבה להמשך ההליך המשפטי. הפניות אלה מתבצעות טרם הדיון (לאחר פתיחת תיק בבית המשפט ולפני הדיון הראשוני), במהלך הדיונים בבית המשפט או באמצעות בקשה ליישוב סכסוך.

תחילתו של התהליך במפגש הערכה משותף עם הצדדים, שנועד לסייע להם לקבל החלטה בדבר הדרך שבה הם בוחרים לפתור את הסכסוך. במהלך השנים הראשונות לעבודה התברר, כי זהו שלב חשוב ביותר. בני משפחה הפונים בתביעות לבית המשפט על מנת שזה יחליט בעניינם (מאחר שלא הצליחו לעשות זאת בכוחות עצמם), מצויים במצב של משבר ושל תחושת אובדן שליטה על חייהם ועל חיי ילדיהם. המפגש עם איש הטיפול מהווה הזדמנות להידברות (לעתים, לאחר זמן רב של נתק), לצורך ליבון הצרכים והרצונות של כל אחד מהם וגיבוש החלטה משותפת לגבי המשך החיים המשותפים או לגבי הדרך לסיימם.³⁴ בכך מהוות יח"ס שירות מעצים, המסייע לבני המשפחה לעבור ממצב של אובדן שליטה למצב של שליטה יחסית על גורלם.³⁵ תהליך ההערכה מתמקד בבעיות ובגורמים לסכסוך, מסייע בהבנת המניעים לחוסר היכולת לפתור אותו, מסייע לכל צד להציג את נקודת המבט שלו, ומאפשר בניית תקשורת בין הצדדים וביטוי לרגשות טעונים. התהליך בנוי ממפגשים משותפים עם שני הצדדים וממפגשים נפרדים המתקיימים עם כל אחד מהם, וזאת – כדי לאפשר לכל צד להתבטא באופן חופשי, בלי שדבריו יחשפו לפני הצד השני או לפני בית המשפט (לעומת הדיון המשפטי שבמהלכו הצדדים נשמעים יחד).

34 בדרך כלל מוגשות תביעות על ידי צד אחד המעוניין בפירוק הנישואין כאשר בן הזוג אינו מוכן לכך ונוזקק לתהליך רגשי כדי להשלים עם ההחלטה.

35 על ניתוח של הפרקטיקה ביחידות הסיוע כפרקטיקה מעצימה, ראו במאמרה של דורית אלדר-אבידן, לעיל ה"ש 30, בעמ' 395-407.

החלטה מוסכמת של בני הזוג בדבר נכונות לפתור את הסכסוך בהידברות עשויה להתבטא בכמה חלופות: הסכמה על המשך החיים המשותפים, הסכמות חלקיות או זמניות עד לקבלת הכרעה שיפוטית, או הסכמה לפעול להשגת הסכם גירושין בהליך גישור ביחידת הסיוע או בסיוע מגשר חיצוני.

פיתוח מודל גישור ייחודי ליח"ס: במהלך שנת 2002 פעלה ביח"ס ועדת היגוי, שעסקה בפיתוח מודל ייחודי לעבודת הגישור ביח"ס. ועדת ההיגוי כללה גם נציגות של עורכות הדין של המנ"ת (מחלקה לניתוב תיקים בבית המשפט, עורכות דין המועסקות על ידי הנהלת בתי המשפט) הנוטלות חלק בעבודת הגישור.

מודל הגישור מביא בחשבון את המאפיינים הייחודיים של המשפחות המופנות מטעם בית המשפט, המוגדרות כמשפחות בקונפליקט גבוה.³⁶ בניגוד למקובל בספרות³⁷ ולטענה שהליך הגישור אינו מתאים לסכסוכים ברמת קונפליקט גבוהה, המלווה בעוינות רבה או באלימות, מאפשר המודל גישור גם במקרים אלה, אך מדגיש שתהליך הערכה ואבחון קודם לתחילת תהליך הגישור הוא חיוני וחייב להתבצע בידי איש הטיפול במטרה לבדוק את ההתאמה של כל צד לתהליך. המודל יוצא מהנחה כי השלב הראשוני לאחר פתיחת תיק בבית המשפט הוא השלב המתאים ביותר להתערבות. בשלב זה, המתדיינים זקוקים למידע לגבי עקרונות הגישור, השפעות הסכסוך והאפשרויות השונות העומדות בפניהם. הפניה קרובה ככל האפשר למפגש עם בית המשפט מסייעת להם להחזיר לעצמם שליטה על התהליך ועל מהלך חייהם ולבחור – בעזרת איש טיפול – כיצד ליישב את הסכסוך.

זוגות המאופיינים ביחסי אלימות עוברים תהליך גישור רק אם האישה שלמה עם התהליך ומודעת לעקרונותיו, והעובדת הסוציאלית משוכנעת כי לא תיפגע ממנו.³⁸ הספרות מציגה שתי גישות עיקריות לשאלת ההתאמה לגישור במשפחה: גישה אחת שואפת לנבא מראש מי הזוגות שעשויים להפיק תועלת מתהליך הגישור ומציגה קריטריונים שעל-פיהם תיבחן מידת יכולתם זו³⁹ כמו: מחויבות לגירושין ונכונות לפעול למימושם תוך יכולת להיפרד רגשית, תקשורת ברורה, תקינה ופתוחה, מחויבות לילדים ורצון להימנע ממאבק משפטי. בין הקריטריונים שעשויים להעיד על אי התאמה לגישור: פער רגשי, אמביוולנציה או טראומה רגשית, התדיינות משפטית ארוכת טווח המשמרת את המאבק, עוצמה גבוהה של הקונפליקט שאינה מאפשרת שיתוף פעולה

36 ראו אורנה כהן, אהרון לוקסנבורג, נעמי דטנר, דוד א. מץ "זוגות בהליך גירושין – מי עשוי להפיק תועלת מהליך גישור?" **חברה ורווחה** כ(4) 445 (2000).

37 ראו דפנה לביא "אלימות וגישור: האמנם אוקסימורון?" **משפחה ומשפט** א 117 (2007).

38 שם, וכן: Jessica Pearson, *Mediation when Domestic Violence is a Factor: Politics and Practices in Court based Divorce Mediation Programs*, 14 *MEDIATION QUARTERLY* (1997) 319 (להלן: Pearson).

39 Lisa Parkinson, *Mediation with High Conflict Couples*, 38 *FAM. CT. REV.* 69 (2000).

מינימלי, היסטוריה של אלימות פיסית ושליטה, מחלוקות מהותיות קשות סביב הילדים, הפרעות אישיות והתמכרויות.

הגישה השנייה רואה ברצון הצדדים לגישור קריטריון עיקרי להתחלת התהליך. לדעת פרקינסון,⁴⁰ כל זוג, אפילו בני זוג ללא יכולת התקשרות ובעלי עוצמת קונפליקט גבוהה, מסוגלים להגיע לגישור, כאשר על המגשר לנהל את התהליך באופן אקטיבי יותר. לדעתה, רק 5% מהזוגות אינם מצליחים לעבור גישור. זיידל טוענת, כי השירות הציבורי חייב לנסות לבדוק אפשרות לגשר, גם בין אלה הפונים ברמת קונפליקט גבוהה שנדחים על ידי שירותים פרטיים.⁴¹

הגישה שאימץ צוות ההיגוי היא הגישה המרחיבה. על-פיה, הקריטריון לתחילת הגישור הוא רצונם של שני הצדדים, בהתחשב במגבלות המערכת, והימנעות מגישור במקרי אלימות שנמצאו בלתי מתאימים לגישור. המשכו של תהליך הגישור ובניית ההסכם תלויים בהתפתחות התהליך, שהאחריות עליו מוטלת על המגשרים ועל המגושרים גם יחד. למרות שתהליך הגישור מכוון להשגת הסכם, הוא נועד, על-פי המודל, להשיג מטרות נוספות, כגון תכנון ההורות לאחר הגירושין תוך שמירה על טובתם ועל זכויותיהם של ילדים ורכישת מיומנויות תקשורת שתקלנה על השותפות העתידית בהורות.

הגישור במשפחה הוא תחום הדורש התייחסות מובחנת, המחייבת, לתפישתנו, דרישות מוקדמות לגבי המגשר, כישוריו והכשרתו, זאת בהקשר לסוגיה של הכללת מרכיבים טיפוליים בתהליך הגישור במשפחה. הטענה העולה בספרות המחקרית והתיאורטית היא כי גישור מובנה קצר מועד, הממוקד בעתיד, אינו מספק פתרון בסכסוכים המערבים סוגיות רגשיות. גם שאלת הנייטרליות של המגשר, הנסמכת על ההנחה שהמגושרים יכולים לבטא את האינטרסים שלהם ולנהל משא ומתן הוגן, הינה מורכבת בהקשר לגישור במשפחה, כיוון שפעמים רבות קיים חוסר איוון בין הצדדים (בעיקר במצבי אלימות). אז נדרש אימוץ של מודלים חלופיים, המתמקדים בנושאים רגשיים, כשהמטרה אינה השגת הסכם בלבד אלא הבניית יחסים, הרחבת תקשורת וכישורי פתרון בעיות והרחבת שיתוף הפעולה. חוקרים כמו Irving & Benjamin,⁴² המתמקדים בגישור משפחתי טיפולי, או Kruk,⁴³ המציג גישה טיפולית מתערבת, הממוקדת בתכנון הורות לאחר גירושין,

40 ש.ם.

41 סוזן זיידל **המדריך לגישור והסדרי גירושין** (2001).

42 HOWARD H. IRVING & MICHAEL BENJAMIN, FAMILY MEDIATION :CONTEMPORARY ISSUES (1995) (להלן: IRVING & BENJAMIN).

43 EDWARD KRUK, MEDIATION AND CONFLICT RESOLUTION IN SOCIAL WORK AND HUMAN SERVICES (1997).

וכן המודל של Johnston & Campbell⁴⁴ לגישור בקונפליקט גבוה, מייצגים גישות אלה, המערבות היבטים טיפוליים בגישור במשפחה. הגישה הטורנספורמטיבית מדגישה את יכולתו של הגישור להגביר גדילה והעצמה של היחיד ושל היחסים, כשההסכם הוא משני.

מאחר שסוגי ההתערבויות ביח"ס מגוונות, עלה הצורך להבחין בין הגישור לבין ההתערבויות הטיפוליות, כאשר הגישור מתמקד בהשגת הסכם כשהמשתתפים מתקשרים בחוזה לגבי יישוב הסכסוך ולא לגבי טיפול, והעובדים מיידעים את הצדדים על דבר תחילתו של הליך הגישור ומוודאים שהם מודעים לחוקיו ולנהליו. הפרדה זו מיושמת על ידי משלוח הודעה לבית המשפט על התחלת הליך גישור (וחובת הסודיות המשתמעת מכך) וכן על ידי חתימה על הסכם גישור.

תהליך הגישור נועד לסייע להפרדה בין זוגיות להורות, לבניית הסכם תוך כדי בניית שותפות בהורות ובהתייחס לזכויות הילדים ולחובות ההורים. בשונה מטיפול, הגישור אינו מתייחס לעבר אלא מתמקד בהווה ובעתיד, כאשר ההתייחסות הינה טרנספורמטיבית ומתכננת (מאפשרת עיצוב היחסים העתידיים בין בני הזוג, בהתחשב בצרכי הילדים, ותכנון השותפות בהורות). המטרה היא לעבור משיח של עמדות והצהרות לשיח על צרכים ואפשרויות, בעיקר בנושאים הקשורים לילדים, ולאמץ טרמינולוגיה המעודדת שיתוף פעולה ומפחיתה קונפליקט והתבצרות. גישה זו מאפשרת לכל צד לבטא עצמו ולחזק את תפקידיו ההוריים.

סמיכות היחידות לבית המשפט מאפשרת פנייה מהירה לאישור הסכם זמני (לדוגמה, הסכמות לגבי פתרונות כלכליים זמניים או הסדרי ראייה זמניים) על-מנת לתרום להרגעת המצב ולהקנות ביטחון בתהליך. צבירת הצלחות בשלבים של הגישור מעודדת את התהליך, במיוחד במקרים של קונפליקט גבוה שבהם ההתקדמות משפרת בהדרגה את האמון והתקשורת.

תהליך הגישור הוא חסוי, כפוף לחריגים הקבועים בתקנות הגישור, ונערך בידיעת עורכי הדין של הצדדים, להם חשיבות בגיבוי התהליך ושניתן לשלבם בשלבים שונים שלו, כפוף למגבלות החיסיון. ההנחה היא, כי כאשר עורכי הדין נמצאים ברקע ומיודעים על אודות אופן התקדמותו של התהליך, הם יתמכו בו ויראו בו שירות ללקוחם. יש מקרים שבהם עורכי הדין נוטלים חלק פעיל בגישור, בעיקר כאשר הם מסוגלים ורוצים לקדמו או כאשר אחד הצדדים אינו מצליח לקבל החלטות, והתהליך נתקע. כאשר עורך דין מוזמן לשיבת גישור, חובה להזמין גם את עורך הדין של הצד השני, תוך הבהרת אופיו של התהליך והמחויבות לסודיות. גם כאשר עורכי הדין אינם פעילים בתהליך, ממליצים המגשרים לצדדים להראות להם את טיוטת ההסכם ולברר אם יש להם הערות לפני החתימה עליו.

44 Janet R. Johnston & Linda E. Campbell, *A Clinical Typology of Interparental Violence in Dispute-Custody Divorce* 63(2) AMERICAN JOURNAL OF ORTHOPSYCHIATRY 190 (1993).

ביח"ס מתקיים גישור גם במקרים של אלימות במשפחה. הספרות הפמיניסטית מתנגדת לגישור במצבי אלימות המתאפיינים ביחסי שליטה ותלות, בחוסר איזון במשאבים, באיזמים ובפחד. הטענה היא, כי במקרים אלה פתרון הסכסוך צריך להתקבל דרך המערכת המשפטית שבאפשרותה לחייב גילוי וניתן לכפות את החלטותיה, בעוד שבהליך גישור תיאלץ האישה להתפשר, מחשש לאבד את ילדיה.⁴⁵ לעומת זאת, יש המציעים גישור המכוון לטובת הנשים ומעצים אותן,⁴⁶ תוך שמירה על נהלים נוקשים ובאמצעות מגשרים מתאימים, כשהמטרה היא שרק מקרים מתאימים יתחילו גישור ושהתהליך לא יוביל להחלשת מי מהצדדים.⁴⁷ במקרים אלה מורחבות טכניקות ההתערבות ונדרשים שליטה וניהול מוקפדים על התהליך. הגישור דורש רמת מעורבות גבוהה מצד המגשרים, ניהול התהליך תוך כדי הקפדה על כללים, עצירתו כאשר הכללים הופרו, הערכות ביניים שנועדו לבדוק אם אין סכנה לפגיעה באישה וכן שימוש באנשי צוות נוספים (כמו פסיכיאטר או פסיכולוג), לצורך ייעוץ ותמיכה בתהליך. יש להקדים להליך הגישור תהליך מיוחד של הערכה, הכולל מפגשים נפרדים ובירור מצב האלימות בעבר ובהווה. אם המקרה אינו מתאים לגישור, כיוון שנמשכים יחסי תלות ופחד, מופנים בני הזוג לעורך דין פרטי לצורך ייצוג משפטי.

בקשה ליישוב סכסוך – הבקשה ליישוב סכסוך היא הליך המאפשר פנייה לבית המשפט ללא צורך בהגשת תביעות וניהול מאבק משפטי.

על-פי תקנות 258 כ"כ"ו (תיקון: תשנ"ו) לתקנות סדר הדין האזרחי,⁴⁸ רשאי בן זוג להגיש בקשה ליישוב סכסוך, שבעקבותיה מופנים בני הזוג מטעם שופט ליחידת הסיוע על מנת לברר אם ניתן ליישבו ובאיזו דרך. ההתערבות הטיפולית ביח"ס, המבטיחה חיסיון מלא, מסייעת לבני הזוג להגיע להסכמות לגבי עתיד היחסים. יש זוגות הבוחרים בשיקום חיי הנישואין ויש המחליטים להתחיל בתהליך גישור לקראת הכנתו של הסכם גירושין. בסיום ההליך, אם הושג הסכם, הוא מוגש לאישור בית המשפט, וזאת – בלי שנזקקו להליכים ולדיונים משפטיים. ההליך הינו וולונטרי, ניתן לסיימו בכל שלב ולפתוח תביעות בבית המשפט.⁴⁹

45 Andre Rene Imbrogno & Salvatore Imbrogno, *Mediation in court cases of domestic violence*, 81(4) FAMILIES IN SOCIETY 392 (2000).

46 IRVING & BENJAMIN, לעיל ה"ש 42.

47 Edward Kruk, *Power Imbalance and Spouse Abuse in Divorce Disputes: Deconstructing Mediation practice via the "simulated client" Technique*, 12 INT'L J.L. & FAMILY 1 (1998); Pearson, לעיל ה"ש 38.

48 תקנות 258 כ"כ"ו לתקנות סדר הדין האזרחי, התשמ"ד-1984, ק"ת התשמ"ו 403.

49 ראו דורית אלדר "תובענה ליישוב סכסוך: חלופה טיפולית בבית המשפט לענייני משפחה" בתוך יהושע גייפמן *דיני המשפחה בישראל בעידן בית המשפט לענייני משפחה* חלק ג 1217 (2000).

עד ל-1.1.2009 הופנו ליחידות הסיוע 4,034 בקשות ליישוב סכסוך, שיעור מזערי לעומת מספר התביעות המוגשות לבתי המשפט. שיעור קטן זה מוסבר, בין השאר, במחלוקת המשפטית סביב תפישת הסמכות בבקשה ליישוב סכסוך בבית המשפט לענייני משפחה. פרופ' מנשה שאוה ז"ל סבר, כי התקנות בטלות בהיותן חורגות מהוראות חוק בית משפט לענייני משפחה, ולכן רבים נמנעו, בעצת עורכי דנם, מלהשתמש בהליך זה מחשש שלא יתפסו סמכות.⁵⁰

בשנת 2007 הוכן תסקיר חוק להסדר התדיינות בסכסוכי משפחה (יישוב מוקדם של סכסוך), שהוא פרי עבודתו של צוות היגוי לעניין הגישור בבתי המשפט לענייני משפחה ובבתי הדין הדתיים, בראשות השופט י' שנהב, סגן נשיא בבית המשפט לענייני משפחה במחוז תל-אביב-יפו. בוועדה השתתפו נציגים של בתי הדין הדתיים, נציגת יחידות הסיוע, נציגי לשכת עורכי הדין, מגשרים ואנשי אקדמיה. על-פי ההצעה, תהא חובה על צדדים לסכסוך משפחתי לפתוח בתובענה ליישוב סכסוך ולא להגיש כתב תביעה מפורט. לאחר הגשת הבקשה הם יוזמנו לפגישת מידע, היכרות ותיאום (מהו"ת), ביח"ס שליד הערכאה השיפוטית שאליה הוגשה הבקשה. בפגישה תיערך הערכה ראשונית של רצונותיהם וצרכיהם של הצדדים ויימסר להם מידע על הדרכים ליישוב הסכסוך. בתום המפגש יודיעו הצדדים אם ברצונם ליישב את הסכסוך בהסכמה ובאיוז מסגרת. רק לאחר הניסיון בפגישת המהו"ת, הם יוכלו להגיש תביעות ולנהל הליכים משפטיים באותה ערכאה שבה הגישו את הבקשה ליישוב סכסוך. הצעת החוק מחייבת הקמת יחידות סיוע בבתי הדין הדתיים וגם בעניין זה הוגשה לוועדת השרים לחקיקה הצעת חוק בתי דין דתיים (יחידות סיוע), שאישרה מתעכב בשל אילוצים תקציביים.

2. טיפול בקשרי הורים וילדים

במהלך העשור האחרון התחוללו במקביל שתי התפתחויות: האחת קשורה להשפעת הגירושין על ילדים בהתבסס על ידע מחקרי, והשנייה – לשינויים החברתיים בהתייחסות להורות לאחר גירושין.

מעקב אחרי ילדי גירושין במשך שני עשורים,⁵¹ מחקרים רטרופקטיביים⁵² שריאיינו בוגרים שהוריהם התגרשו בילדותם ומחקרים שריאיינו ילדים במהלך

50 מנשה שאוה "היחס בין סמכותו של בית המשפט לענייני משפחה לבין סמכותו של בית הדין הרבני" הפרקליט מד(א) 44 (2000).

51 ג'ודית וולרשטיין עקבה אחרי ילדי גירושין במשך 25 שנה ופרסמה את ממצאיה בספר **גירושין והשפעתם על ילדים בבגרותם** (הוצאת מטר, 2001). מחקרה מתבסס על מדגם קליני שרוב ההורים בו סבלו מפתולוגיה, ולכן מודגש מודל פתולוגי של גירושין עם דגש על אובדן, נטישה, דחק וחוסר תפקוד.

52 Constance R. Ahrons, *Family Ties After Divorce: Long-Term Implications for* 53 (2007) *Children*, 46 FAM. PROCESS. אהרונס סוקרת במאמר ממצאי מחקר שברק, 20 שנה

הגירושין או סמוך להם,⁵³ מדגישים את הקשר בין דחק אצל הורים כתוצאה ממשבר הגירושין לבין דחק אצל ילדיהם. המסקנות ממחקרים אלה הן, כי לא הגירושין הם, כשלעצמם, הגורם לפגיעה אצל ילדים אלא משתנים נלווים, דהיינו – רמת העימות בין ההורים, התמשכותו של ההליך המשפטי ומידת החשיפה לעימות.⁵⁴

המעבר ממודל של גירושין כפתולוגיה, שאותו מייצגת וולרשטיין⁵⁵ (המדגישה אובדן, נטישה, דחק וחוסר תפקוד), למודל של סיכון וחוסן (אותו מייצג, לדוגמה, מחקרה הטרינגטון,⁵⁶ שהשווה רטרופקטיבית בין משפחות גרושות ומשפחות שאינן גרושות והרחיב את החיפוש אחר גורמים שתורמים לחוסן המשפחתי ושל גורמים המגבירים סיכון להשפעות שליליות), עד למודל המתייחס לגירושין כאל אירוע נורמטיבי,⁵⁷ התרחש במקביל לירידה בתפישה הסטיגמטית של גירושין והחזרת חלופות השיטה האדוורסרית. המחקרים מסיקים כי הדחק המיידית לאחר הפרידה נמוג במשך הזמן ורוב הבוגרים מתפקדים היטב. המחקר הבריטי של סמרט ניל וויד מציע להקשיב לילדים ולהתאים את ההסדרים לצרכים המשתנים שלהם ואת הצורך בהתערבות מניעתית עם דגש על תקשורת בין הורים.⁵⁸

גורם נוסף לשינוי בתפישת הורות לאחר גירושין הוא השינוי בתפקידים מגדריים וחלוקת תפקידים שוויונית יותר, שהביאה אבות לערער על התפישה השמרנית, אשר ראתה באב דמות משנית (ובאה לידי ביטוי בהסדרי קשר מוגבלים עם ילדיהם). שינוי תפישתי זה הוביל לתביעות רבות מצד אבות, המבקשים להרחיב הסדרי קשר ולזכות

לאחר הגירושין, את השפעת היחסים בין ההורים על ילדיהם, ומצאה שאיכות הקשר ביניהם השפיעה על הילדים עד בגרותם. היא מתבססת על מודל נורמטיבי של גירושין ומשווה בין קבוצות של משפחות גרושות כדי להעריך תכונות שונות המשפיעות על תוצאות שונות אצל ילדים; דורית אלדר אבידן **ברור לי שהייתי אדם שונה לחלוטין אם זה לא היה קורה: בנות ובנים בגירים להורים גרושים – תפיסתם את מקומם של גירושי הוריהם בחייהם** (חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים – בית הספר לעבודה סוציאלית, 2003).

53 CAROL SMART & BREN NEALE, AMANDA WADE, THE CHANGING EXPERIENCE OF CHILDHOOD, FAMILIES AND DIVORCE (2001). סמרט, ניל וויד הם סוציולוגים בריטים, שספרם מתאר מחקר כמותי ואיכותני רחב היקף, הבודק כיצד ילדים להורים גרושים חווים את הגירושין.

54 ראו: Paul R. Amato & Tamara D. Afifi, *Feeling Caught Between Parents: Adult Children's Relations with Parents and Subjective Well-Being*, 68(1) JMF 222 (2006).

55 ראו לעיל ה"ש 51.

56 MAVIS E. HETHERINGTON & JOHN KELLY, FOR BETTER OR FOR WORSE: DIVORCE RECONSIDERED, (2002).

57 Constance R. Ahrons & Jennifer L. Tanner, *Adult Children and Their Fathers: Relationships Changes 20 Years After Parental Divorce*, 52 FAMILY RELATIONS 340 (2003).

58 ראו לעיל ה"ש 53.

במשמורת משותפת, וכן תביעות לשינוי בחקיקה.⁵⁹ ההכרה בחשיבות הקשר עם האב הגבירה את מרכזיותה של ההתערבות המוקדמת המניעתית המכוונת לשמור על מעורבות האבות, מתוך הכרה כי ככל שהיחסים בין ההורים לאחר הגירושין משתפרים, כך משתפר הקשר בין האב לילדיו.⁶⁰

עלייה באחוז הגירושין, ובתוכה גירושי הורים עם ילדים צעירים ואפילו תינוקות, כמו גם הופעת צורות של משפחות חדשות,⁶¹ חייבו תכנון גמיש של הורות, שיתחשב בצרכיו המתפתחים של הילד, כך שתישמר מעורבות האבות באופן סדיר. מחקרים המבוססים על תאוריית ההתקשרות הראו כי תינוקות וילדים קטנים מתקשרים אל יותר מדמות אחת (האם) ולכן אין מניעה שכבר מגיל צעיר יחוו התקשרות של ממש עם האב.

ההבנה שהתנהגותם של ההורים, ולא עצם הגירושין, היא המשפיעה על מערכת היחסים עם הילדים, הביאה לחיפוש כלים המכוונים להרחבת כישורים לפתרון בעיות, כגון גישור הנוגע במהות קשרים אלה וקיום קבוצות של הורים גרושים או בהליכי גירושין. יח"ס, כשירות חדש המדגיש יישוב סכסוכים, אימצו תיאוריות ומודלים אלה, שהתאימו לתפישת התפקיד המתמקדת בהתערבות מוקדמת עם שני ההורים, מתוך פתיחות לפתרונות המדגישים את חשיבות האב בחיי ילדיו.

ההתייחסות להורות מתבטאת במספר דרכים:

1. ייעוץ, הדרכה וטיפול במסגרת ההתערבויות השגרתיות, בסיוע פסיכולוג – התערבויות במקרים של נתק בין הורה לילדו, מחלוקת לגבי חינוך ילדים, הגירה וכן הסדרי קשר בגיל הרך. העובדת הסוציאלית והפסיכולוג נפגשים עם ההורים, ובמקרים רבים אף עם הילדים, כדי לסייע להם להבין את צרכיו של הילד הספציפי, ואת

59 למשל, דרישה לבטל את עקרון "חזקת הגיל הרך": על-פי ס' 25 לחוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות, התשכ"ב-1962, ס"ח 380, יש לאמהות זכות למשמורת על הילדים עד גיל 6, אלא אם כן קיימות סיבות להורות אחרת. ב-27.4.2008 הגישה ועדה בראשות פרופ' דן שניט, שמונתה בזמנו על ידי שרת המשפטים לדון בנושא את המלצותיה, ובראשן המלצה לביטול הסעיף והחזקה שבו.

60 המחקר מראה, כי אבות שהיו קשורים לילדיהם היו בסיכון גבוה יותר לנתק מהם בשל החרדה הגבוהה שלהם מאובדן הקשר עם הילדים וההתנגדות להסדרי קשר מסורתיים. Kruk מציע לעובדים סוציאליים לעבוד במשותף עם ההורים (ולא באופן אינדיווידואלי), על מנת לחזק את התקשרות ביניהם ולהימנע מ"קואליציות" מטפל-הורה, שעלולות לקטב עמדות. הוא ממליץ לשתף את האב בייעוץ ובגישור ולנטוש עמדות סטריאוטיפיות לגבי תפקידים מגדריים. ראו: Edward Kruk, *The Disengaged Noncustodial Father: Implication for Social Work Practice with the Divorced Family*, 39(1) SOCIAL WORK (1994).

61 לדוגמה: משפחות חד-מיניות, משפחות חד-הוריות, שבהן האם והאב אינם בני זוג אלא מתקשרים לצורך הולדה.

הפתרונות המותאמים. במקרים רבים מגיעים ילדים ליח"ס לאחר תקופה ארוכה שבה היו בנתק מאחד ההורים, וההתערבות מסייעת לחידוש הקשר.⁶²

2. שילוב ידע על צרכי הילדים במסגרת הגישור – המגשרות מקפידות שההסדרים המוסכמים על ההורים ישמרו על צרכי הילדים. זאת, מאחר שהאינטרסים של ההורים, לעתים, מנוגדים וכל אחד מהם רואה את טובת הילד בהקשר לצרכיו שלו. בעקבות המלצות הוועדה ליישום זכויות הילד במשפט, בראשות השופטת רוטלוי, גוברת הנטייה לעודד הורים לשתף את ילדיהם ולשמוע את דעתם, באופן ישיר או באמצעות עובד היחידה שמציג את עמדתם, רצונם ורגשותיהם לפני ההורים.⁶³

3. ייעוץ לבית המשפט בעניינים הקשורים להורות כאשר לא ניתן לקבל תסקיר באופן מיידי.

3. סדנאות מידע להורים בהליכי גירושין

עם הקמת היחידות ובמהלך פיתוח תפקידיהן, התברר, כי הורים רבים אינם מודעים להשפעותיו של ההליך המשפטי על ילדיהם, בין משום שהם עסוקים בתהליך המשברי האישי ובין משום שהם שקועים במאבק. מידע בשלב זה הוא כוח המחזק את האחריות ההורית וממקד אותה בצרכי הילדים.

ביח"ס פותח דגם לסדנאות מידע להורים בהליכי גירושין, המבוסס על דגמים דומים במדינות שונות, שבחלקן השתתפות בתכנית כזו היא מנדטורית ובחלקן – וולנטרית.⁶⁴ מחקרים שבדקו את השפעת הסדנאות מצאו כי הן אפקטיביות כאמצעי למתן מידע להורים אך אינן מהוות כלי לשינוי התנהגות,⁶⁵ יתכן כי בשל העובדה שהן קצרות טווח וחינוכיות.

ועדת היגוי מקרב יח"ס פיתחה תדריך להנחיה, המתייחס לסדנאות להורים (אבות ואמהות שאינם בני זוג). הסדנה פועלת לאורך ארבעה מפגשים, כל אחד של שלוש

62 כך, לדוגמה, לאחרונה נפגש ילד עם אביו – לאחר שנחטף בידי האם מארץ אחרת – בנוכחות הפסיכולוגית והעובדת סוציאלית שהיו צריכות לסייע לו להתגבר על חששות ופחדים שקיננו בו.

63 ראו פירוט להלן בה"ש 76.

64 מרבית הקבוצות להורים בארה"ב נקראות "סדנאות חינוך לגירושין" והן מוגדרות במטרה חינוכית ולא ייעוצית: Karen R. Blaisuer & Margie J. Gleaser, *Results of A Survey of Court Connected Parents Education Programs in U.S Counties*, 34 FAM. CT. REV. 33 (1996).

65 Laurie Kramer & Christine A. Washo, *Evaluation of a Court-Mandated Prevention Program for Divorcing Parents: The Children First Program*, 42 FAM. RELATIONS 179 (1993).

שעות. מטרת הסדנאות הן: מתן מידע להורים לגבי השפעת הגירושין על הילדים וצרכיהם לאחר הגירושין, חשיפת ההורים לדרכי התמודדות עם צרכי הילדים ברמה אישית, משפחתית ומערכתית, והעברת מסרים עיקריים להורים לגבי זכויות הילד לקשר עם שני הוריו והצורך לנתקו מהסכסוך הזוגי. עד סוף שנת 2008 התקיימו ביחידות הסיוע השונות 185 סדנאות מידע להורים.⁶⁶

בשנת 2005 הסתיים מחקר הערכה על הסדנאות, שערך מכון אופק למחקר, בהזמנת משרד הרווחה.⁶⁷ במחקר רואינו 225 הורים שהשתתפו בסדנאות בין השנים 2001-2005. ממצאי המחקר מלמדים כי הסדנאות אפקטיביות בהקניית מידע להורים בשלבי הפרידה והגירושין ובפיתוח דרכי חשיבה ומיומנויות, המסייעים להקל על התמודדות הילדים עם הפרידה. הסדנה במתכונתה הנוכחית מצליחה פחות לשנות התנהגות ביחס לבן הזוג (הפחתת קונפליקטים) ולסייע בהתמודדות האישית של ההורים. לאחרונה הורחב במספר יחידות המודל לסדנאות ארוכות יותר (בנות 10-12 מפגשים), אך עדיין לא נערכה בדיקה לגבי האפקטיביות שלהן.

4. אלימות במשפחה

אחד התחומים שבהם עוסק בית המשפט לענייני משפחה הוא תחום האלימות במשפחה. בית המשפט דן בבקשות לצווי הרחקה (על-פי חוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א-1991), וכן כחלק ממאבק גירושין אשר מהווה על-פי המחקר גורם-סיכון לעלייה ברמת האלימות של גברים כלפי בנות זוגם.⁶⁸ בשל האופי המיוחד של הבעיה, רמת הסיכון והדחיפות, וכן בשל השפעת מצבי אלימות על ילדים, מופנות משפחות רבות ליח"ס (כ-15% מההפניות הן בעקבות פנייה לצו הרחקה).⁶⁹

בית המשפט מפנה משפחות אלה בשלבים שונים של ההליך המשפטי לצורך:

א. הערכה ראשונית של המצב המשפחתי, הכוללת הערכת הדינמיקה המשפחתית והזוגית, יחסי הכוחות, ההיסטוריה של האלימות במשפחה ומצב הילדים. חשוב

66 עוד על הסדנאות להורים בהליכי גירושין ראו בכרך זה חנה לאופר ואיתנה ברמן "שני בתים וגשר ביניהם – סדנאות להורים בהליכי פרידה וגירושין" **משפחה במשפט** ב 53 (2008).

67 אברהם אופק **מחקר סדנאות הורים בהליכי פרידה וגירושין** (מכון אופק לניהול ומחקר בע"מ, 2005).

68 ראו לעיל ה"ש 44.

69 במחקרה של חנה לאופר העוסק בתוצאותיה של מעורבות יח"ס בתיקי אלימות בשנת 2000 נמצא כי ב-58% מהמקרים הושגו הסכמות או נעשו הפניות להמשך טיפול: Hanna Laufer, *Managing Domestic Violence Cases in Family Court Social Services in Israel*, 18 INT'L J.L. & FAMILY 38 (2004).

- להעריך אם מדובר באלימות מתמשכת או באלימות, הקשורה לתהליך הפרידה והגירושין.
- ב. פרישת החלופות העומדות בפני הצדדים, כגון הפרדה, יציאה מהבית בהסכמה, יציאה של הקרבן למקלט לצורך הגנה ופנייה של כל אחד מבני הזוג למרכז לטיפול באלימות.
- ג. קבלת החלטות – השלב המכריע, שהוא שלב ההסכמות, ומטרתו למנוע הסלמה במצב והחזרת שליטתם של בני הזוג על חייהם.
- ד. לעתים, מבקש בית המשפט ייעוץ בדבר מצבי סיכון ומידע אודות גורמי טיפול אפשריים בקהילה, ותיווך והפניה לגורמים אלה.

יח"ס הן גורם מעריך, המתערב ומסייע בשעת משבר, אך אין הן מבצעות טיפול באלימות. הנחת ההתערבות ביח"ס נוגעת לתפישה כי, במקרים רבים, יש מקום להתערבות דחופה ומיידית תוך התייחסות מיוחדת, העשויה לסייע בהרגעת המתח ובהשגת הסכמות, כולל הסדרי ראייה זמניים, הסכמה על פנייה לטיפול או על פרידה. כאשר ההפניה נעשית במצבי סיכון גבוהים, יש חשיבות רבה למהירות התגובה לצורך הערכת המצב ותיאום והפניה לשירותי רווחה (מקלטים לנשים מוכות, מרכזים למניעת אלימות ולטיפול בה). יש להביא בחשבון את העלייה בסיכון לאחר הגשת הבקשה לצו ההרחקה מצד בן הזוג שנגדו הוגש הצו, ובהתאם – לסייע לאישה להעריך את מידת הסיכון ולהפנותה בהתאם לגורמים מטפלים.

ביחידות הסיוע קיימים נהלים לעבודה עם בני זוג שמתקיימים ביניהם יחסי אלימות, כמו החובה לפגוש את בני הזוג בנפרד על מנת לוודא שהאישה מקבלת החלטות באופן חופשי וללא לחץ (לעומת הדיון בבית המשפט שאינו מאפשר לראות את בני הזוג בנפרד).

אמנם, ברוב המקרים, המפגשים ביח"ס חסויים בפני בית המשפט, אך במקרי אלימות (כאשר אין מדובר על גישור) ניתן להעביר מידע על הדינמיקה המשפחתית, על רמת המתח, ועל מצב הילדים, כדי לסייע לשופט לקבל החלטות מתאימות, לאפשר הפניה לשירותים מתאימים בקהילה ולמנוע המשך סיכון.

אלימות אינה מובילה בהכרח לגירושין. יש זוגות שיעדיפו לפתור את בעיותיהם בדרך טיפולית בעוד אחרים ימשיכו לחיות במעגל האלימות ללא יכולת להיפרד. אולם, לגבי חלק מהמשפחות הפנייה לבית המשפט מהווה "קו פרשת המים", אשר ממנו אין חזרה, והם מוכנים להתחיל בתהליך גירושין. במקרים אלה, מציעה יח"ס לבני הזוג תהליך גישור מובנה ומוגן, כחלופה לתהליך האדוורסרי המתקיים בבית המשפט. מקרים נוספים של אלימות המופנים ליחידות הם אלה שבהם הורים פונים לקבלת צו הרחקה נגד בנים בגירים (לרוב בנים חולי נפש או מכורים לסמים), והיחידות מסייעות בהערכת המצב ובהפניה לשירותים מתאימים להמשך טיפול.

ו. דיון ומבט אל העתיד

במהלך עשר שנות קיומן הפכו יח"ס לחלק בלתי נפרד ממערכת בתי המשפט לענייני משפחה, על כל גווניה. חששות וספקות מצד עורכי הדין פחתו ופינו מקום להכרה בתרומתן. הידברות מתמשכת בין שופטי בתי המשפט לעובדות יח"ס הגבירה את הבהירות באשר לאפשרויות הגלומות בהתערבויות הטיפוליות והביאה לגיבושן של דרכי ההפניה, המבטאות את התובנות שנרכשו לגבי סוג המקרים המתאימים להתערבות, סוג ההתערבות הנדרש ועתוי ההפניה.⁷⁰

המסקנה העיקרית מהידע והניסיון שצברנו מתקשרת להמלצותיה של ועדת שינויים בדבר הפניית כל תיק משפחה, במיוחד בעניינם של ילדים, להליך טיפולי ביחידת הסיוע (בדו"ח – המוסד לייעוץ). לדעתנו, כל בן זוג העומד בפני החלטה בדבר פרידה וגירושין זכאי לקבל מידע על ההליך המשפטי ועל השלכותיו, ולעבור תהליך הערכה וביורור שבו יפתחו בפניו הדרכים החלופיות להליך המשפטי.⁷¹ תפישה זו תואמת את הצעת החוק להסדר התדיינות בסכסוכי משפחה (יישוב מוקדם של סכסוך),⁷² שעליה פירטנו בפרק על בקשה ליישוב סכסוך.

לצערו, קיימים עדיין שופטים הרואים ביח"ס גוף שתפקידו לסייע להם, ואינם מכירים בערך המוסף של התערבות שתקל על התמודדותם של בני המשפחה עם המשבר.

מסקנה נוספת קשורה ליתרון של תכניות מניעה וגיבור משותפות עם שני ההורים, שמטרתן למנוע הדרה של האבות וסיכון לנתק שלהם מילדיהם, בשל חששם מאובדן תפקידם ההורי.⁷³ ההתערבויות של יח"ס, המשתפות את שני הצדדים לסכסוך, מחייבות את העובדת הסוציאלית לשמור על נייטרליות ואיזון. מטלה זו היא קשה ביותר, בעיקר במקרים של קונפליקט עמוק, והיא דורשת מיומנויות מקצועיות גבוהות ויכולת הכלה, אך יש בה כדי להקל על התמודדותם של אבות החוששים מנתק מילדיהם.

עליית שיעור המתגרשים בעולם כולו, כמו גם בישראל, מגבירה את מעורבותן של המערכת המשפטית ומערכת הרווחה בחיים של משפחות רבות, שלא נזקקו להתערבות חיצונית בעבר, בשל הצורך להגיע להחלטות הנוגעות לאחריות ההורית לאחר הגירושין. התערבות זו תורמת להעברת האחריות לסמכות חיצונית ומפחיתה את

70 על סוגיית מיקומן של היחידות בין המערכת המשפטית למערכת הרווחה בקהילה וחוסר הבהירות ששרר, אז, בציפיות השופטים ראה אלדר ואח' 2000, לעיל ה"ש 31.

71 מבדיקה של 1,533 תיקים של משפחות שנסגרו בשנת 2007, ושתחום ההתערבות בעניינן היה יישוב הסכסוך, עולה כי ב-47% מהמקרים הושגו הסכמות או הסכמים וב-19% הופחתה עוצמת הקונפליקט. נתון זה מוכיח כי ניתן לסייע למספר רב של משפחות ללא מאבק משפטי.

72 ראו תקנות סדר הדין האזרחי, לעיל ה"ש 48.

73 ראו לעיל, ה"ש 54.

האוטונומיה של המתדיינים. צמצום המעורבות המשפטית והחזרת היכולת לקבל החלטות הנוגעות לילדים מעצימה את ההורים בשלב שבו הם מרגישים מוחלשים.⁷⁴ האתגר העיקרי המשותף למערכת המשפטית והטיפולית הוא החזרת השליטה של בני המשפחה על גורלם והרחבת יכולתם לקבל החלטות באופן עצמאי או בסיוע איש מקצוע. אנו סבורות כי תהליך זה יצמצם את מספר המשפחות שהופכות את הסכסוך לסכסוך כרוני, הפוגע בילדיהן באופן חמור. אם משפחות אלה יזכו בהתערבות טיפולית בשלב מוקדם, יתכן שיוכלו להתמודד עם קשייהן ולהפחית את עוצמת הפגיעה. יחד עם זאת, חשוב שתישמר המובחנות המקצועית בין המערכת הטיפולית לבין המערכת המשפטית, על-מנת שכל מערכת תיתן את המענים המתאימים והייחודיים למשפחות: במקרים מסוימים, כאשר נדרשות הכרעות מגורם סמכותי, שופטי בית המשפט הם הגורם הבלעדי המתאים לכך. לעומתם, יח"ס מעניקות סיוע המבוסס על ידע ועל ערכים מקצועיים של המערכת הטיפולית ואינן גורם סמכותי. חשוב שזוהי יח"ס תשמרנה על העקרונות ועל האתיקה המקצועית של העבודה הסוציאלית בלי להישאב לתוך המערכת המשפטית, שהיא מטבעה מערכת סמכותית. רק הפריה הדדית, תוך שמירה על מובחנות, יעניקו למשפחות את טווח הפתרונות המיטבי. אנו מקוות כי בעתיד יהיו יח"ס גורם ראשוני במפגש של משפחות עם המערכת המשפטית, על-מנת לסייע להן לקבל החלטות בתקופה שבה הן מוחלשות, ולהעביר אליהן את האחריות. לאחר מכן, חלק מהמשפחות יזדקק להליך שיפוטי וחלקן – להמשך מעורבות של שירותי רווחה.

יח"ס ימשיכו להיות גורם מהותי בשינויי חקיקה⁷⁵ וכן בקידום יוזמות בעניין זכויות ילדים. בנושא זה, של הרחבת זכויותיהם של ילדים בעניינים הנוגעים להם בבתי המשפט לענייני משפחה, פועלת בבתי המשפט וביח"ס תכנית נסיונית לצורך בדיקת המלצות הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומן בחקיקה בראשות, השופטת סביונה רוטלוי.⁷⁶ התכנית, המלווה על ידי ועדת היגוי בראשות

74 לעניין הפרקטיקה ביח"ס כפרקטיקה מעצימה, ראו מאמרה של דורית אלדר-אבידן "בין רווחה למשפט-המקרה של יחידות הסיוע של בית המשפט לענייני משפחה" **משפט רווחה ותרבות** 386 (מימי איזנשטדט וגיא מונדליק עורכים, 2008).

75 לדוגמה: בתיקון לחוק למניעת אלימות במשפחה (תיקון מס' 9) (הגבלות על הוצאת צו הגנה נגד קטין), התשס"ז-2007, ה"ח 46. נוסף סעיף 33 שעל-פיו לא יורחק קטין על ידי בן משפחה אלא לאחר שופנה ליח"ס לשם ניסיון להשגת הסכמות, ורק לאחר קבלת תסקיר. העקרון אותו משקף התיקון הוא שהרחקת קטין אמורה להיות המוצא האחרון לאחר מיצוי האפשרויות השונות לפתרון הקושי ביחסי הקטין והוריו.

76 במסגרת הוועדה שהגישה המלצותיה לשר המשפטים בשנת 2003, פעלה ועדת משנה בנושא הילד ומשפחתו שבחנה את עקרונות היסוד בתחום הילד והמשפט על-פי אמנת האו"מ בדבר זכויות הילד ראו, משרד המשפטים **דו"ח ועדת המשנה בנושא "הילד ומשפחתו"** 17 (2003). הוועדה ניסחה הצעת חוק ליישום זכותם של ילדים להשתתף בהחלטות הנוגעות להם בבתי המשפט לענייני

השופטת רוטלוי ועל ידי מחקר באמצעות מכון ברוקדייל, מופעלת בבתי המשפט בירושלים ובחיפה.⁷⁷ גם בבתי המשפט לענייני משפחה האחרים ברחבי הארץ גוברת הנטייה לשמוע ילדים שהוריהם מצויים בסכסוך, בנוגע להסדרים הנוגעים אליהם. המפגש עם ילדים בבית המשפט, הנערך בשיתוף עובדת יח"ס, מעלה שאלות ודילמות מקצועיות רבות, המחייבות בדיקה ומחקר, לצד הכשרה והקניית מיומנויות לתקשורת עם ילדים. תכנית זו היא דוגמה לשיתוף פעולה בין משרד המשפטים, הנהלת בתי המשפט, יח"ס (משרד הרווחה והשירותים החברתיים) וג'וינט-אשלים.

בכל התחומים המשיקים שבהם מעורבות המערכת המשפטית והמערכת הטיפולית נדרש דו-שיח מתמשך. שיח משותף זה מוצא ביטוי בדיונים מקצועיים בעקבות שינויים חברתיים המחייבים הגדרות ומונחים חדשים לתפקידים הוריים ולזכויות ילדים, במקום אלה שהיו שגורים עד כה בפרקטיקה ובחקיקה. מושגים, כמו: אחריות הורית, תכנון הורות או השתתפות ילדים, מחליפים מונחים, כגון: הסדרי ראייה ומשמורת או זכויות הורים. יחידות הסיוע נוטלות חלק בשינוי מתוך תפישה שהמערכת הטיפולית והמערכת המשפטית מחויבות להגיב על הצרכים המשתנים.

משפחה. על-פי ההצעה, תעוגן בחוק זכותו של כל ילד להביע את רגשותיו, עמדותיו ודעותיו בכל עניין הנוגע לו ולזכותו, ולעמדתו יינתן משקל ראוי בהתאם לגילו ולמידת בגרותו.

77 לצורך הפעלת התכנית פורסמו תקנות סד"א (הוראת שעה) כתוספת פרק כ 2: "השתתפות ילדים", המתייחסות לבתי המשפט בירושלים וחיפה. ראו תקנות סדר הדין האזרחי (תיקון מס' 4) התשס"ח-2007, ק"ת 238.